

מירמות ועד בית שמש

"וַיָּבֵא יְהוֹשֻׁעַ אֶחָדִים כֹּהֲנִים וַיִּתְּנֵם וַיִּתְּלֵם עַל הַמִּשְׁחָה עֲצִים וַיְהִיו תְּלוּיִם עַל הָעֵצִים עַד הָעֶרְבַּי".
 כאשר הנחיל יהושע את הארץ, נכללה העיר ירמות הכבושה מידי האמורי, בגבולות נחלת שבט יהודה (יהושע טו, כ-לה): "זאת נחלת מטה בני יהודה למשפחתם... ירמות ועד נחלתם שוכה ועזקה". גם כאשר שבו גולי ציון מבבל, חזרו והתיישבו מבני שבט יהודה בעיר ירמות, כנאמר בספר נחמיה (יא, כה-כט): "וְאֵל הַחֲצָרִים בְּשַׁדְתָּם מִבְּנֵי יְהוּדָה... וּבְעֵין רְמוֹן וּבְצַרְעָה וּבְיָרְמוֹת".
 בשעה שטייל בג'בל ירמוך וכסבור היה שחשף את העיר כולה, לא ידע ויקטור גירן שאין הגבעה הזו אלא האקרופוליס (=גבעה מבוצרת במרכז של העיר), ושאמנם גודלה של העיר העתיקה שחשף הוא פי עשרה משטח הגבעה שעליה טיפס. חלפו כמאה שנים אחר סיורו באתר, עד שגילו הארכיאולוגים את ממדיה המלאים של העיר. משנתבררו אלו, ונחקרו הממצאים שנאספו בו, הוכר האתר שבג'בל ירמוך וסביבותיו כאחת הערים העתיקות והחשובות ביותר בארץ-ישראל משחר תולדותיה, כאלפיים שנה לפני זמנו של יהושע.
 סיפורו של תל-ירמות נע בשני צירים: האחד, חקר הממצאים באתר וזיהוי התקופות ההיסטוריות

"וַיְהִי כַשְׁמֵעַ אֲדָנִי צֶדֶק מֶלֶךְ יְרוּשָׁלַם פִּי לְכַד הַיּוֹשֻׁעַ אֶת הָעִיר וַיְחַרְמָה... וְכִי הִשְׁלִימוּ יִשְׂבֵּי גְבֻעוֹן אֶת יִשְׂרָאֵל... וַיִּירָאוּ מֵאֵד... וַיִּשְׁלַח אֲדָנִי צֶדֶק מֶלֶךְ יְרוּשָׁלַם אֶל הוֹהֵם מֶלֶךְ חֶבְרוֹן וְאֵל פְּרָאִם מֶלֶךְ יְרֵמוֹת וְאֵל פִּיעַ מֶלֶךְ לְכִישׁ וְאֵל דָּבִיר מֶלֶךְ עֶגְלוֹן לֵאמֹר: עֲלוּ אֵלַי וְעֹרְנֵי וְנִפְּהוּ אֶת גְּבֻעוֹן כִּי הִשְׁלִימָה אֶת הַיּוֹשֻׁעַ וְאֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: וַיֵּאָסְפוּ וַיַּעֲלוּ חֲמִשָּׁת מַלְכֵי הָאֲמֹרִי מֶלֶךְ יְרוּשָׁלַם מֶלֶךְ חֶבְרוֹן מֶלֶךְ יְרֵמוֹת מֶלֶךְ לְכִישׁ מֶלֶךְ עֶגְלוֹן הֵם וְכָל מַחְנֵיהֶם וַיַּחֲנוּ עַל גְּבֻעוֹן וַיִּלְחֲמוּ עִלְיָה".
 כנאמר בספר יהושע, סופה של מלחמה זו היה אחד מניצחונותיו המזוהרים של העם בכבוש את הארץ. בני גבעון פנו אל יהושע בבקשת הגנה, בהתאם לברית שכרתו עם ישראל. ה' נגלה אל יהושע והבטיחו: "אֵל תִּירָא מֵהֶם כִּי בְיָדְךָ נִתְּתִים לֹא יַעֲמֹד אִישׁ מֵהֶם בְּפָנֶיךָ". יהושע עלה מן הגלגל ועימו כל עם המלחמה, היכה את מלכי האמורי בגבעון ורדף אחריהם דרך מעלה בית-חורון, עד עֶזְקָה ועד מֶקְדָּה. במורד בית-חורון הוכו מלכי האמורי באבני ברד מן השמים, ובעיצומה של המלחמה נעשה נס עמידת-השמש בעמק איילון. המלחמה הסתיימה כאשר נתפסו חמשת מלכי האמורי, ומלך ירמות בתוכם, במערה שבמֶקְדָּה,

בימי הקיץ החמימים של שנת ה'תרכ"ג (יוני 1863), טיפס הארכיאולוג הצרפתי ויקטור גירן במורדות ג'בל ירמוך - גבעה המתנשאת כ-400 מטרים מעל פני הים, כ-25 ק"מ מדרום-מערב לירושלים. היה זה בעיצומו של מסע לאורכה ולרוחבה של ארץ הקודש, בניסיונות לאתר שרידים מימי המקרא. את רשמי מסעו ותוצאות מחקריו פרסם גירן כחמש-עשרה שנה לאחר מכן, בספר בן שבעה כרכים. כאשר טיפס גירן בגבעת ג'בל ירמוך, הבחין ב"שרידי בנינים הרוסים ובשפע של חרסים קטנים הפזורים על פני השטח". הנוף שנשקף לעיניו בעת שהגיע לפסגת הגבעה היה מרהיב ביותר. מסביב השתרעו גבעות השפלה, שהיו מכוסות בעצי-זית ובמעטה סבוך של צמחייה. למולו נגלה ערוצו של ואדי בולוס (נחל ירמות, כיום). במבט מזרחה יכול היה להשקיף על פני גבעה לבנה, היא תל-צפית, המזוהה עם גת הפלשתית. מצפון, במרחק של קילומטרים ספורים בלבד, מעבר לעמק האלה, התנשא תל זכריה, המזוהה עם עזקה המקראית, ובמבט אל האופק יכול היה להביט אף אל מעבר לנחל שורק, אל חורבות בית-שמש (כשמה הערבי: עין-שמש), אליה החזירו הפלשתים את ארון-הברית (פ' דה-מירושגי, "החפירות בתל-ירמות", קדמוניות, שנה כח, מס' 1, תשנ"ה, עמ' 27).
 ויקטור גירן מיהר לזהות את האתר, על פי דמיון השמות, עם העיר הכנענית יְרֵמוֹת. זו מופיעה לראשונה בספר יהושע, בתיאור מלחמת מלכי האמורי עם הגבעונים, אשר כרתו ברית עם ישראל (יהושע י, א-ה):

תנופת הבנייה וההתיישבות בעיר בית שמש, הולכת ומצמצמת את המרחק בינה ובין תל ירמות - אתר ארכיאולוגי מפואר, המזוהה על ידי החוקרים עם העיר ירמות הנזכרת בספר יהושע | רבני העיר עוקבים אחר השינויים בשטח, ובוחנים את השלכותיהם על מועד קריאת המגילה בבית-שמש | האם ייתכן שבעתיד יידרשו תושבי בית-שמש לקרוא את המגילה גם בט"ו, כדין הערים המסופקות? | מסע מרתק, חוצה תקופות וגבולות עמים | מימות אברהם אבינו ועד ימינו, מן הכנענים הקדומים אל שבי ציון, ועד יושבי בית-שמש המתחדשת

הרב אפרים זלמן גלינסקי
 צילום: יעקב לדרמן

ריות שבהן הייתה העיר מיושבת, והשני, שאלת זהותו עם העיר ירמות שנכבשה ביד נוחלי הארץ בזמן יהושע.

בית-שמש מתקרבת לירמות

זה מכבר, אחד מחשובי תלמידי החכמים שבעיר בית-שמש, נתן דעתו אל תוצאות המחקר הארכיאולוגי

בתל ירמות ומשמעותן ההלכתית. הרה"ג רבי יוסף חיים כהן שליט"א, המתגורר ברמת בית-שמש, החל בבירור הלכתי והיסטורי רחב, במטרה לבחון את שאלת קריאת המגילה בשכונות הנבנות בסמוך ממש לתל ירמות. בשנים האחרונות זוכה בית-שמש לתנופת בנייה מבורכת, ובשוליה נוספות שכונות חרדיות בזו אחר זו, רמות בית שמש א-ג כבר עומדות על תילן, מיושבות באלפי משפחות בני-תורה, ואליהן עומדות להצטרף רמות ד-ו בשנים הקרובות. מן הבתים שבגבול רמת בית-שמש ג' ניתן לראות בבהירות רבה את תל ירמות, ואילו שכ' רמת בית-שמש ד', שבנייתה תחל בקרוב, עתידה לשכון בסמיכות ממש, כדי עשרות מטרים בלבד, מן התל.

הרה"ג רי"ח כהן שליט"א פרסם בשנה שעברה קונטרס הלכתי העוסק בשאלת קריאת המגילה בבית-שמש, ואף עומד בקשר מתמיד עם רבני העיר שליט"א. בימים האחרונים, בשיתוף פעולה עם אגודת 'מטמוני ארץ' והרב אליהו סולובייצ'יק שליט"א, נערך סיור מקיף במקום בהשתתפות הגאון רבי נתן קופשיץ שליט"א, רבה של הקריה החרדית בעיר, ובו נשמעו סקירות מפי אנשי רשות העתיקות, להשלמת הדיון ההלכתי (ראה מסגרת). מתוך מאמריו של רבי יוסף חיים כהן שליט"א, ועל

מהו הממצא הארכיאולוגי של תל ירמות?

היו מטבעות, ממצא המטבעות מתארך את השכבה באופן כמעט אבסולוטי, שכן כמעט לכל מטבע יש שם ותאריך של השליט שבימיו הונפק המטבע. אמנם ייתכן שמטבע מסוים שימש הלך חוקי עשרות שנים לאחר שהונפק, ולכן אין הוא מתארך את השכבה בצורה אבסולוטית, אבל בכל זאת מהמטבע ניתן להבין באופן כללי באיזו תקופה מדובר. בנוסף לכך, ברור שהמטבע אינו קודם לתאריך ההנפקה שעליו, ולכן טווח השימוש במטבע מסוים מצומצם יחסית. דא עקא, שאין ממצא של מטבעות בשכבות שקודמות לבית שני (אין כאן המקום להציע הסברים לתופעה, אבל זו היא המציאות). כיצד אם כן מתארכים שכבה הקדומה יותר לימי בית שני? כאשר יש ממצא כתוב, מלאכת התיארוך היא קלה יחסית. השפה, צורת הכתב ולפעמים גם התוכן האמור, עוזרים לשייך את הממצא לתקופה מוגדרת. בהעדר ממצא כתוב, משמשים כלי החרס שבשכבה המפתח העיקרי לתיארוך השכבה. בכל אתר ארכיאולוגי ישנן כמויות גדולות של שברי כלי חרס, שכן לחרס הנשבר אין כל ערך כספי, לכן הוא מושאר במקום, והוא גם אינו מתכלה ולכן שורד עד ימינו. לכל תקופה, צורה ייחודית של כלי החרס שימשו באותה עת. החופר חושף כלי חרס או חלק ממנו, ועל פי צורת הכלי יכול לקבוע באופן כללי לאיזו תקופה השתייך כלי החרס. תיארוך בעזרת כלי חרס יעיל מאוד אבל מוגבל, שכן לרוב אינו יכול לתת תאריך מדויק אלא תאריך כללי.

תקופת הברונזה היא שם כללי לתקופות שבהן השתמשו בברונזה (תערובת של נחושת ובדיל). שם מקביל לתקופה זו היא 'התקופה הכנענית'. תקופה זאת מתחלקת לתת-תקופות. סוף תקופת הברונזה המאוחרת (בארץ ישראל) מתרחשת כנראה בעת שבני ישראל נכנסים לארץ. תקופת הברזל היא שם כללי לתקופה שכבר השתמשו בברזל והיא מייצגת בעצם את השנים מהכיבוש וההתנחלות ועד חורבן בית המקדש הראשון (שם אחר לתקופה היא 'התקופה הישראלית'). תקופה זו מתחלקת

סמך הסיור במקום ושמיעת דבריהם המחכימים של חוקרי רשות העתיקות, יצאנו לבדוק את משמעותם ההלכתית של הממצאים בשטח. האם אכן ראוייה רמת בית-שמש ג', ואולי בית-שמש כולה, להיחשב כערים המסופקות שיש לקרוא בהן כט"ו בלא ברכה? ואם לא, שמא תשתנה ההוראה בעתיד, לאחר שתיבנה שכונת רמת בית-שמש ד', העתידה, כאמור, לעמוד בסמיכות ממש לתל ירמות? מובן שאין בדברים הבאים משום יומרה להורות הלכה למעשה, ואף לא להכריע בשאלה מורכבת מעין זו. לא באנו אלא לספר את סיפורה של ירמות, ומפגשה המרתק עם העיר בית-שמש המתחדשת ופורחת, על היבטיו ההלכתיים.

מה ידוע לנו?

כדי לעמוד על המשמעות ההלכתית של הממצאים בשטח, עלינו לסכם תחילה מה הן העובדות הידועות לנו, בוודאות או בסבירות גבוהה.

ראשית, ברור לנו כי בזמן יהושע בן נון הייתה קיימת עיר בשם ירמות, שבה שלט אחד ממלכי האמורי שניגפו לפני יהושע בעמק איילון, כפי שראינו לעיל מן הכתובים. בנוסף, ניתן לקבוע שאותה עיר מימות יהושע אכן הייתה

הרה"ג רבי יהודה לנדי שליט"א

לשתיים: ברזל I וברזל II. ברזל I מייצגת את תקופת הכיבוש ותקופת השופטים, ואילו ברזל II מייצגת את תקופת המלוכה. ברזל I וברזל II מתחלקות גם הן לתתי-תקופות.

מה ניתן להסיק מהממצא הארכיאולוגי בתל ירמות? בתקופת הברונזה, שכאמור קדמה לאברהם אבינו, הייתה ירמות עיר ממלכה ששלטה על תחום נרחב. העיר גדלה לממדים גדולים וכללה בתוכה את העיר התחתית. נבנו חומות וביצורים גדולים ביותר, ושוב הדבר מלמד על עצמת השלטון של העיר.

לגבי תקופות מאוחרות יותר, התמונה פחות חד-משמעית. היות שכמות החפירות באקרופוליס מועטה, יש לקחת את המסקנות בהסתייגות מה. ברור שהעיר ירדה מגדולתה, שכן אין ממצאים של השכבות המאוחרות בעיר התחתית. צמצום שטח העיר גם מלמד על היחלשות מעמדה של העיר. נראה שהעיר הייתה מיושבת בברונזה המאוחרת, ובכך נוכל לקבל את הזיהוי שלה כעיר ירמות המוזכרת בספר יהושע. העיר הכנענית הגיעה לקיצה (על סמך השערה נאמר שכתוצאה של מלחמת יהושע), אבל נבנתה מחדש על ידי בני ישראל (זאת על פי ממצא כלי החרס שהתגלו בשכבות ברזל I האופייניות לאתרי ההתנחלות הרבים שהתגלו בהר אפרים). קשה לקבוע בדיוק מתי בתקופת ברזל I נוסדה העיר מחדש על ידי בני ישראל. בנוסף לכך, אין בידינו מידע ביחס לשאלה האם הוקפה העיר החדשה בחומה אם לאו. על אף שחלק מהחומות העתיקות שרדו (שכן הן קיימות עד ימינו) הן לא יכלו בהכרח לענות על צורכי הביטחון של העיר. ראשית, לא ברור עד לאיזה גובה שרדו החומות. נוסף על כך, ממדי העיר הצטמצמו כנראה והיה צורך לבנות חומה קטנה יותר המתאימה לממדי העיר המצומצמת.

גם אם תל ירמות אינו שרידיה של העיר הנזכרת בשם זה בספר יהושע, יש לשים לב לכך שבאתר זה - יהא שמו המקורי אשר יהא - קיימת חומה קיימת חומה המתוארכת על ידי החוקרים לזמנו של אברהם אבינו. זה - יהא שמו המקורי אשר יהא - קיימת חומה קיימת חומה המתוארכת על ידי החוקרים לזמנו של אברהם אבינו

לשתיים: ברזל I וברזל II. ברזל I מייצגת את תקופת הכיבוש ותקופת השופטים, ואילו ברזל II מייצגת את תקופת המלוכה. ברזל I וברזל II מתחלקות גם הן לתתי-תקופות. מה ניתן להסיק מהממצא הארכיאולוגי בתל ירמות? בתקופת הברונזה, שכאמור קדמה לאברהם אבינו, הייתה ירמות עיר ממלכה ששלטה על תחום נרחב. העיר גדלה לממדים גדולים וכללה בתוכה את העיר התחתית. נבנו חומות וביצורים גדולים ביותר, ושוב הדבר מלמד על עצמת השלטון של העיר.

גם אם נוכיח על ידי מסורות וממצאים ארכיאולוגי - השומם כיום מתושביו - הוא אכן עיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון, יהא האתר בכלל הערים המסופקות

לשתיים: ברזל I וברזל II. ברזל I מייצגת את תקופת הכיבוש ותקופת השופטים, ואילו ברזל II מייצגת את תקופת המלוכה. ברזל I וברזל II מתחלקות גם הן לתתי-תקופות. מה ניתן להסיק מהממצא הארכיאולוגי בתל ירמות? בתקופת הברונזה, שכאמור קדמה לאברהם אבינו, הייתה ירמות עיר ממלכה ששלטה על תחום נרחב. העיר גדלה לממדים גדולים וכללה בתוכה את העיר התחתית. נבנו חומות וביצורים גדולים ביותר, ושוב הדבר מלמד על עצמת השלטון של העיר.

מוקפת חומה, כיוון שהיא מנויה בין ערי גבולות שבט יהודה (יהושע טו, לה). בין הערים שנאמר עליהן 'וְיַחְזְרֵיָהוּן'. בפירוש רש"י לספר יהושע (יג, כח) מבואר שכאשר כתוב 'ערים וחצריהן', היינו ערים מוקפות חומה.

אנו יודעים כי העיר ירמות חזרה ונתיישבה על ידי שבי הגולה מבבל, כנאמר בנחמיה יא, כה-כט. בספרים מאוחרים, דוגמת 'חוג הארץ' לבעל 'מרכבת המשנה' ו'תבואת הארץ' לרבי יהוסף שוורץ, מוזכרת העיר ירמות כפי שהייתה ידועה בימיהם, ועל פי מדידת המרחקים המצוינים בספרים אלו - מיקומה של העיר הוא אכן באזור רמת בית-שמש ג'.

לדעת החוקרים המומחים, המקום המזוהה כיום כתל ירמות נקרא בשמות דומים במהלך כל הדורות (ירמות-ירמוס-ירמוך), והיה מיושב ברצף עד לפני מאה שנה.

גם אם תל ירמות אינו שרידיה של העיר הנזכרת בשם זה בספר יהושע, יש לשים לב לכך שבאתר זה - יהא שמו המקורי אשר יהא - קיימת חומה המתוארכת על ידי החוקרים לזמנו של אברהם אבינו. בסיוור שנערך במקום לרבני העיר שליט"א (ראה מסגרת) נשמעה עמדתם המקצועית הבטוחה של חוקרי האתר, לפיה חומה זו אכן הייתה קיימת גם בזמן יהושע בן נון (אולם יש לדון בנפרד בשאלה אם המקום היה מיושב ומאוכלס בזמן יהושע).

מן הממצאים אל הדיון ההלכתי

על הנאמר במגילת אסתר (ט, ט): "עַל כֵּן הִזְהִדוּם הַפְּרָזִים הַיְשָׁבִים בְּעָרֵי הַפְּרָזוֹת עֲשִׂים אֵת יוֹם אֲרַבְעָה עָשָׂר לְחַדֵּשׁ אֲדָר", דרשו חכמינו זכרונם לברכה (מגילה ב, ב): "מדפרזים בארבעה עשר - מוקפין בחמשה עשר". ובהמשך הסוגיה שם קבעו חכמים ש"מוקפין" הכוונה לערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון, ולא מימות אחשורוש (כדעת רבי יהושע בן קרחה בברייתא שם). מדוע תלויה הקפת העיר בימות יהושע בן נון? בתלמוד הבבלי שם עולה שהדבר נלמד מ'גזירה שווה' מהשורש פ.ר.ז המוזכר במגילה (ה'הוהדים הפְּרָזִים") ובספר דברים (ג, ה: "לְבַד מְעַבֵּי הַפְּרָזִי הִקְבָּה מְאֹד"). האמור בספר דברים מתייחס כמובן לתקופת יהושע, ומשכך - גם האמור במגילה מתייחס לתקופה זו. בתלמוד הירושלמי (מגילה א, א), לעומת זאת, מבואר שתלית ההקפה בימי יהושע היא "כדי לחלוק כבוד לארץ ישראל". הדברים התבארו בהרחבה ב'בית יוסף', אורח חיים, סימן תרפח.

במשך הדורות דנו הפוסקים רבות בשאלה מהם התנאים הדרושים להגדרת עיר כ"מוקפת חומה מימות יהושע בן נון". כבר בגמרא נזכרו ערים מסוימות בארץ ישראל, אשר יש ספק לגביהן אם הן מוקפות חומה מימות יהושע אם לאו, ועד ימינו עולה מידי פעם שאלת גדרה של עיר עתיקה בישראל, אם היא מן המוקפות או לא. כהקדמה לכל דיון בנושא סבוך זה, חשוב לציין שקיימות מספר אפשרויות למסקנה ההלכתית, כאשר לכל אחת מהן דרושים תנאים שונים. לדוגמה, אם נבקש לקבוע שעיר מסוימת ראוי שתיקרא בה מגילה רק ביום חמישה עשר (ולא תקרא כלל בארבעה עשר), כדוגמת ירושלים, נזדקק לראיות ולנתונים חד-משמעיים כדי להסיק כך הלכה למעשה. אבל, לשם דוגמה, אם נרצה לקבוע שעיר מסוימת ראוי שתיקרא רק בארבעה עשר, די לנו בראיות קלות יותר, כיון שנפסק להלכה ש"יום ארבעה עשר - זמן קריאה לכל", וניתן לברך בו גם אם הקביעה עומדת בספק (ראה להלן).

תחילה נציין אפוא את קשת המסקנות ההלכתיות האפשריות: לקרוא בברכה בארבעה עשר בלבד; לקרוא ולברך בחמישה עשר בלבד; לקרוא בשני הימים, אך לברך

שרידי החומה העתיקה בתל ירמות

רק באחד מהם; לקרוא בשני הימים ולא לברך כלל, מספק (ראה להלן, דעת רבנו יחיאל שהובאה בטור).

כעת נוכל לבחון אחד לאחד את היסודות שעליהם נשענים הפוסקים, כאשר הם באים לדון בקביעת ימי הפורים. לאחר מכן נבחן את משמעותם המעשית באשר לתל ירמות ולעיר בית-שמש הסמוכה לו.

”ארבעה עשר - זמן קריאה לרוב העולם”

בדבריו על העיירות המסופקות, מכריע הרמב”ם שיש לקרוא בהן בשני הימים אך לברך בארבעה עשר בלבד, מן הטעם ”הואיל והוא זמן קריאתה לרוב העולם” (הל’ מגילה א,א). בניגוד לדעת הרמב”ם, הטור הביא בשם אחיו, רבנו יחיאל בן הרא”ש (סימן תרפח): ”ומסתברא שיקראו בלא ברכה בשני הימים, ביום חמישה עשר לא יברכו - דשמא אינה מוקפת חומה, וביום ארבעה עשר לא יברכו - דשמא היא מוקפת ועדיין לא הגיע זמנה, והוּיא ברכה לבטלה. וכיון דברכה לא מעכבת - למה יכניס עצמו בספק ברכה לבטלה”.

הלשון ”הואיל והוא זמן קריאתה לרוב העולם”, היא אפוא תשובת הרמב”ם לשאלתו של רבנו יחיאל. מכיון שארבעה עשר הוא זמן קריאה לרוב העולם, ממילא ניתן לברך על הקריאה בו בכל מקום, גם בעיירות המסופקות, ואין זה נחשב ברכה לבטלה. הגאון מווילנה בביאורו לשולחן ערוך (סימן תרפח, סעיף ד), ציין כמקור לדברי הרמב”ם את לשון התלמוד הירושלמי (מגילה ב,ג): ”הכל יוצאין בארבעה עשר שהיא זמן קריאתה”. ויש לשים לב, שלפי מקור זה, אין משמעות הוראת הרמב”ם רק שהברכה אינה לבטלה, משום שזמן הקריאה ברוב העולם הוא בארבעה עשר, אלא שאף במקומות המסופקים - זמן הקריאה הוא ודאי גם בארבעה עשר.

יש מפוסקי זמננו שלמדו מכך יסוד גדול, בכל הנוגע לעקירת יום ארבעה עשר כזמן קריאת המגילה וקביעתה בחמישה עשר, בכל מקום שנסתפק בו בארץ ישראל. כך כתב הגאון רבי שריה דבילצקי שליט”א (תחומין, א, עמ’ 128, בנוגע לקביעת ימי הפורים ביישוב בית-אל): ”ולהכנס בחשש ספק ביטול כל מצוות הפורים וברכות לבטלה, ואפילו יהיה ספק זה לא ספק סביר ושקול אלא ספק רחוק (=כונתו שאפילו אם הדעת נוטה יותר לקבוע בחמישה עשר, ויש רק חשש רחוק לברכה לבטלה אם יקראו בחמישה עשר. או”ג), הרי כי הוודאות הגמורה של יציאת ידי חובה בארבעה עשר, על סמך הנאמר ’הכל יוצאין בארבעה עשר’, מכריעה לצד ארבעה עשר”.

דעתו של הרמב”ם התקבלה להלכה בשולחן ערוך

(סימן תרפח, סעיף ד), ללא חולק: ”ולא יברך כי אם בארבעה עשר, שהוא זמן קריאה לרוב העולם”.

הוקף ולבסוף נתיישב

כדי לקבוע שזמן קריאת המגילה בעיר פלוגית הוא בחמישה עשר, אין די בכך שהיא מוקפת חומה מימות יהושע בן נון. במסכת מגילה (ג, ב) הובאה הלכתו של רבי יהושע בן לוי: ”כרך שישב ולבסוף הוקף - נידון ככפה. מאי טעמא? דכתיב (ויקרא כה, כט): וְאִישׁ פִּי יִמְכַר בְּיַת מוֹשֵׁב עִיר חוֹמָה”. כלומה, הלשון ’מושב עיר חומה’ מלמדת שאין העיר נחשבת מוקפת חומה, אלא אם כן התיישבו בה תושביה כשכבר הייתה ’עיר חומה’. אמנם לדעת רש”י, לא נאמרו דבריו של רבי יהושע בן לוי אלא לגבי גאולת נחלה בעיר מוקפת חומה, אולם הטור הביא זאת להלכה גם לעניין קריאת המגילה, על פי דעת הר”ף: ”ואין קרוי מוקף אלא אם כן הוקף חומה תחילה ואחר כך נתיישב, אבל נתיישב ואחר כך הוקף - אין קורין אלא בארבעה עשר” (סימן תרפח).

על פי הלכה זו, לכאורה, כל עיר שאין לנו ידיעה ברורה שהוקפה תחילה בטרם נתיישבה, אינה נחשבת כמוקפת חומה לענין קריאת מגילה בחמישה עשר. אלא שהטור הביא בשם מהר”ם מרוטנבורג, שלא באה הלכה זו אלא למעט עיר שיושבה תחילה על דעת שלא להקיפה. אבל עיר שנתיישבה תחילה על דעת להקיפה אחר כך - עדיין נחשבת מוקפת. וכך אכן פסק גם בשולחן ערוך (תרפח, א). נמצא אם כן, שלדעת השולחן ערוך אנו זקוקים לכל הפחות לידיעה שאכן נתיישבה תחילה על דעת להקיפה, או לידיעה ברורה כי הוקפה תחילה.

האם די בנתון זה כדי להכריע בספיקות המתעוררים בימינו, לגבי חורבות ערים מתקופת יהושע בן נון, מכיוון שבדרך-כלל אין לנו ידיעה ברורה אם קדמה בניית החומה להתיישבות? לא ממש. על הלכה זו בשולחן ערוך הוסיף הרמ”א: ”אבל מסתמא הוקפה ולבסוף ישבה”! מקורו של הרמ”א בדברי הר”ן, שהובאו בהרחבה ב’בית יוסף’ שם. ה’מגן אברהם’ אמנם נאשר ב’צריך עיון’ על דברי הרמ”א, אך בעל ’מחצית השקל’ מבהיר שאין כוונת ה’מגן אברהם’ לדחות את פסק הרמ”א, ואכן ב’משנה ברורה’ שם הניח את הוראת הרמ”א למעשה, וכתב: ”ומסתמא אמרינן שישב על דעת להקיפה”.

עיר חריבה ו”עשרה בטלנים”

לשון קשה בתלמוד הירושלמי, הולידה הלכה חשובה מאוד כדיני ערים המוקפות חומה. כך נאמר שם (מגילה א, א): ”חרב הכרך ונעשה של גוים, איתא חמי בו אין קורין ובחוצה לו קורין”. בפירוש ’קרבן העדה’ לירושלמי באר שיש לקרוא משפט זה בלשון תמיהה: אם בו אין קורין, האם יש צד שיקראו מחוצה לו?!, ולפי זה המשמעות המעשית היא שערים הסמוכות לחורבות עיר המוקפת חומה מימות יהושע - קוראות בארבעה עשר. כך פירש החיד”א ב’ברכי יוסף’ (סימן תרפח), וכך הובא להלכה ב’ביאור הלכה’ (שם, ד”ה או ססמוכין להם: ”כפר הסמוך לדרך שהיו קורין בחמישה עשר ונהיה הכרך שמש - יקראו בארבעה עשר”). בעל ’כף החיים’ (סימן תרפח, י-ב) דייק זאת גם מן השולחן ערוך והפוסקים שהביאו את ההלכה שאין צורך בעשרה בטלנים (ראה לקמן), ומשמע שאמנם עשרה בטלנים לא צריך, אך דרוש לכל-הפחות יישוב יהודי קיים. לפי פסיקה זו של עמודי ההוראה, בעל ה’משנה ברורה’ ובעל’ כף החיים’, עולה שמכל מקום לא ניתן לחדש קריאה בברכה בחמישה עשר בכל המקומות הסמוכים לערים עתיקות שוממות, כדוגמת תל ירמות, גם אם נדע בוודאות שזו עיר מוקפת חומה מימות יהושע, שהייתה מיושבת בימיו.

אבל חשוב לציין שישנם ביאורים שונים בדברי קדמונינו ללשון הקשה בירושלמי (בחידושי הרמב”ן והריטב”א ובביאור הגר”א), וכדבריהם הורה ה’חזון איש’ למעשה (אורח חיים קנה, ג), כאמור בספר ’שונה הלכות’ (סימן תרפח, סעיף ה): ”וכן פסק בחזון איש, וכתב שגם אם הכרך חרב לגמרי ולא נשאר בה ששה בתים, אפילו הכי הנכנס בו קורא בחמישה עשר”.

גם בלי להזדקק ללשון הקשה בירושלמי, נחלקו הראשונים באשר להלכה המובאת בתלמוד הבבלי משמו של רבי יהושע בן לוי (מגילה ג, ב): ”כרך שאין בו עשרה בטלנין

(=שבטלין ממלאכתן שהיו מצוין תמיד בבית הכנסת שחרית וערבית” - פירוש רש”י שם) - נידון ככפר”, אם היא אמורה על ערים מוקפות חומה מימות יהושע, או על ערים גדולות בכלל (ראה תוספות שם, ד”ה כרך, ו”משנה ברורה” תרפח, ס”ק ב). ה’שולחן ערוך’ פסק להלכה שבעיר מוקפת חומה קוראים בחמישה עשר אפילו אין בה עשרה בטלנים, ואילו ה’משנה ברורה’ הביא בשם ה’יד אפרים’ שיש לחוש לשיטת החולקים, ולקרוא גם בארבעה עשר (ואף בזו חולק ה”חזון איש” קנה, ב, ראה ’שונה הלכות’ תרפח, ג). לפי זה, גם אם יוכרע על מקום מסוים שהוא בוודאות מוקף חומה מימות יהושע בן נון, אלא שעתה הוא שומם ואין בו עשרה בטלנים, לא תיעקר בערים הסמוכות לו הקריאה גם בארבעה עשר, לדעת ה’משנה ברורה’.

נוכל לסכם אפוא שנחלקו הפוסקים בשאלת עיר מוקפת חומה שחרבה, אם קוראים בערים הסמוכות לה בחמישה עשר או בארבעה עשר. ואולם, כל זאת בעיר שבוודאות מוקפת חומה מימות יהושע. בערים מסופקות באנו למחלוקת נוספת, באשר לערים הסמוכות לה, כפי שנראה להלן.

מתי הופכת עיר להיות מסופקת?

מה היא רמת ההוכחה הנדרשת כדי להכליל מקום מסוים בכלל הערים המסופקות? אנו עשויים להניח, לכאורה, שכל ממצא או כל מסורת עתיקה על המקום - די בהם כדי לעורר ספק, אבל עיון בתשובה יסודית של גדול חכמי מצרים, רבי דוד אבן-זמרא, הרדב”ן, מעלה תמונה שונה.

בשאלות ותשובות הרדב”ז (חלק א, תשובה רנב) נשאל על אודות ערי מצרים (הקיימות לכאורה בוודאות מימות יהושע בן נון), וענה בלשון זו: ”כיון שלא הוקבע הספק, וגם לא נפל בהם מחלוקת אם היו מוקפות או לא, אבל אותם

עיירות שלא באו לכלל ספק ולא לכלל מחלוקת אין קורין אלא בארבעה עשר בלבד, וכן כתבו בשם הגאונים בתשובה”. לכאורה כוונת הרדב”ז ללמדנו שמצאנו שתי אפשרויות להביא עיר לכלל ספק: א. כאשר הוקבע הספק, כדוגמת העיר טבריה שמאז ומעולם היו מסופקים בה (מקור הספק במגילה ה, ב); ב. עיר שנפלה בה מחלוקת, היינו שבעיר יש שתי מסורות ביחס לשאלה אם הייתה מוקפת חומה, כדוגמת העיר הוצל (מגילה שם).

חשוב לזכור, כי הרדב”ז דן על ארץ מצרים, שעליה השתמר בידינו חומר רב על אודות הקהילות היהודיות שדרו שם במהלך השנים, ועל אחת כמה וכמה נוכל להסיק מתוך תשובת הרדב”ז על אודות מקומות אחרים שאין לגביה מידע רב. לפי זה, לכאורה, אין מקום להגדיר עיר בכלל ספק אם אין לנו מסורת ברורה שנהגו בה כערים מסופקות.

אבל יש שהבינו את דברי הרדב”ז הנ”ל באופן אחר. לדבריהם, כוונתו במיוחד למקומות כדוגמת מצרים, נשוא תשובתו, שאם היה קיים יישוב יהודי במקום ומעולם לא הוקבע בו ספק - אין אנו יכולים לחדש בו ספק. וסברתו, שעצם העובדה שלא נקבע בו ספק מכריעה נגד המחשבה לחדש בו ספק. אבל במקומות שאין לנו ידיעה כלל שאנשי המקום לשעבר לא נהגו בו כערי הספיקות, כתל ירמות למשל, ייתכן שנוכל לחדש בו ניהוג כערי הספק.

גם אם נניח שבידינו לקבוע על מקום שלא הוחזק כעיר מסופקת, שלאור הממצאים בשטח יש לדון אותו כדין ערים המסופקות, באנו למחלוקת הפוסקים אם בערים המסופקות נאמר הדין ”כרך וכל הסמוך לו וכל הנראה עימו - נידון ככרך” (מגילה ב, ב). לדעת ה’ביאור הלכה’ (סימן תרפח, ד”ה א), אין קוראים בחמישה עשר אלא בערים המסופקות עצמן, אך בסמוך לו ובנראה עמו קוראים בארבעה עשר בלבד, ולדעת ה’חזון איש’ (ראה ’שונה הלכות’, סימן תרפח,

רבני העיר מסיירים בתל ירמות

שליט”א, יושב-ראש אגודת ’מטמוני ארץ’, שהציג את החוקרים בפני הרבנים ועמד על הנקודות ההלכתיות הנדרשות לבירור.

לאחר מכן נשמעה סקירה מקיפה מפי ד”ר יובל ברוך, ארכיאולוג מרחב ירושלים ברשות העתיקות. בדבריו תאר בהרחבה את השתלשלות המחקר באתר, וסיכם את הידוע לנו על אודותיו ואת ערכם המשתנה של הממצאים. להבנה מלאה של הדברים הוצגו בפני הרבנים שליט”א מפות ותרשימים שהודפסו בהגדלה.

אדריכל רשות העתיקות, מר שחר פוני, הציג את תכניות הבנייה באזור, אף זאת באמצעות מפות מוגדלות, לבחינת ההיבטים העתידיים של הסוגיה, כאשר בתי השכונה עשויים להגיע בסמיכות ממש לאתר. חתמה את הסיור הרצאתו של עו”ד יורם בר-סלע, ארכיאולוג ברשות העתיקות. בדבריו סיווג את הממצאים השונים שנמצאו באתר לפי התקופות המשוערות, ועמד על הידוע והמסופק בכל הנוגע לקורות ההתיישבות באתר.

לאחר ההרצאות נפנו הרבנים שליט”א לבחינה מקרוב של האתר והחומות המקיפות אותו. תוך כדי הסיור עלו הסוגיות ההלכתיות השונות שיש לבחון על פי הנתונים בשטח, כפי שהשתדלנו להציגם בגוף המאמר.

האם אנו יכולים לקבוע בוודאות שתל ירמות היא עיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון? כאמור, עומדות לפנינו שתי שאלות היסטוריות: א. האם החומה שלפנינו היא מימות יהושע בן נון? ב. האם העיר הייתה מיושבת בזמן יהושע בן נון?

מכתבו של הגרש"ז פרלשטיין שליט"א, מרבני העיר בית-שמש

סעיף 1) גם בסמוך ובנראה לעיר מסופקת יש לקרוא מספק גם בחמישה עשר. נמצא אפוא, שגם אם נוכיח על ידי מסורות וממצאים שאתר ארכיאולוגי - השומם כיום מתושביו - הוא אכן עיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון, היא האתר בכלל הערים המסופקות (שהרי נחלקו בו הראשונים ופוסקי ההלכה אם כרך שחרב קוראים בו בחמישה עשר), וממילא הערים הסמוכות לו, לדעת ה'משנה ברורה', לא יקראו אלא בארבעה עשר בלבד, בעוד לדעת ה'חזון איש' יצטרכו לקרוא בו מספק גם בחמישה עשר ללא ברכה.

אך, האם אנו יכולים לקבוע בוודאות שתל ירמות היא עיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון? כאמור, עומדות לפנינו שתי שאלות היסטוריות: א. האם החומה שלפנינו היא מימות יהושע בן נון? ב. האם העיר הייתה מיושבת בזמן יהושע בן נון? כדי לברר את התשובה לשאלות אלו, אנו נזקקים לממצאי המחקר הארכיאולוגי.

ערכן ההלכתי של מסקנות המחקר הארכיאולוגי

מהו היחס של ההלכה ושל פוסקי ההלכה למסקנות המחקר הארכיאולוגי? ישנם הדוחים מכל וכל את ההסתמכות על מחקר מעין זה, וכך סיכם דעתם ב'פסקי תשובות' (תרפח, ח): "ואם ימצאו כתוב בספרי הסטוריה שעיר פלונית חומתה נבנתה לפני שנה, אף על פי כן אין לחשוש לקרוא שם בחמישה עשר, דכל דברי הימים שלהם אין בהם ממש ואין דנים מהם מאומה, וכגון העיר פראג שהחוקרים אומרים שהיתה לה חומה זה כאלפי שנים - אף על פי כן אין לקרות שם אלא בארבעה עשר" (מקורו מ'שערים מצוינים בהלכה', סימן קמא, ומשו"ת "תשובה מאהבה", סימן ר').

בהתייחסות ישירה לממצאים ארכיאולוגיים, כתב רבי שריה דבילצקי שליט"א (תחומין, א, עמ' 128, בהקשר היישוב בית-אל): "ואני מוסיף כי לדעתי על שברי מילים ומשחקי מילים (זיהוי שמות) עם שברי כדים וקיתוניות אין לנו סמך שנוכל לבנות הלכות כאלה, אשר אם טעינו איבדנו הכל". נראה לדבריהם, שאפילו כדי להגדיר מקום מסוים בכלל הערים המסופקות, לא נוכל להסתמך על ממצאים אלו. עם זאת, יש הסבורים כי מקום ששרידי החומות מונחים לפנינו ונראים לעין כל, בנוסף לעובדה שידוע לנו ממקורות יהודיים שהיה קיים באזור יישוב יהודי מימות יהושע בן נון, כמוזכר בספר יהושע - אולי בשל כך חמור יותר הספק במקום זה, ויש מקום לדונו כעיר מסופקת. נשוב עתה אל תל ירמות ואל העיר בית שמש הסמוכה לו. בשנת 2005 פרסמה רשות העתיקות את השורות הבאות: "תל ירמות שוכן בשפלה התיכונה... ירמות נזכרת לראשונה בתיאור המקראי של כיבוש הארץ בידי יהושע, ומאוחר יותר כעיר ביהודה. בשל מיעוטם של החרסים... ולאור העובדה כי שכבות מתקופות אלו טרם התגלו - אין בממצא הארכיאולוגי כדי לסתור או לחזק את הזיהוי. ניתן לזהות בוודאות את האתר עם הכפר הביזנטי ירמס". גם בסיוור שערכו אנשי רשות העתיקות לרבני העיר שליט"א, בימים האחרונים, הוברר שוב שברובו המוחלט של השטח הנמצא בין שרידי החומה באתר ירמות - לא נמצאו הוכחות של חיים פעילים מזמן יהושע בן נון והלאה. במילים פשוטות, על אף שהחומה במקום אכן הייתה קיימת בזמן יהושע בן נון עדיין אין הוכחה שאכן ישבו שם אנשים בתקופת יהושע בן נון. נתון זה, לכאורה, חשוב מאוד לדיונונו, מכיוון שיתכן שמעמד האתר גרוע

הקו האדום המקוטע הוא תוואי החומה המשוער בסבירות גבוהה. לשמאל ניתן לראות את הבתים העתידיים בשכ' רמת בית-שמש ד'. שימו לב לקירבה ביניהם.

ממעמדו של כרך שחרב, והרי הוא כרך שכלל לא היה קיים בזמן יהושע בן נון (אף שחומתו אכן הייתה קיימת). רק אם נוכיח בראיות ברורות שהמקום המדובר הוא אכן העיר המקראית ירמות, שהוזכרה גם בימי נחמיה כעיר מיושבת, אזי נוכל לדון אותו כעיר מוקפת חומה. במצב הנתון כיום, זיהוי המקום כירמות המקראית מתבסס אך ורק על דמיון השמות 'רמוך' ודומיו ל'ירמות'. לסיכום: כדי לשלול את הקריאה בחמישה עשר בשכונות הסמוכות לאתר, יש לציין את הנתונים הבאים: 1. עדיין לא נמצאה הוכחה מובהקת, גם בבחינת הממצאים הארכיאולוגיים, לחיים פעילים באתר בזמן יהושע בן נון. 2. גם אם תימצא הוכחה כזו, יש לדון מה ערכם של ממצאים ארכיאולוגיים לשם קביעת ההלכה. 3. גם אם תימצא הוכחה כזו והיא תהא קבילה מבחינה הלכתית, לדעת ה'משנה ברורה' עיר מוקפת חומה שחרבה אין קוראים בה בחמישה עשר, ואפילו אם לא חרבה לגמרי אלא שאין בה עשרה בטלנים - יש לקרוא בה גם בארבעה עשר. 4. גם אם נחשיב את האתר כדין ערים המסופקות - לדעת ה'משנה ברורה' בערים המסופקות אין נוהג הדין 'כרך וכל הסמוך לו וכל הנראה עמו נידון ככרך', וממילא בערים הסמוכות לו יש לקרוא רק בארבעה עשר. לדעת ה'חזון איש' הספק קרוב יותר. מאחר שלדעתו גם בעיר מוקפת חומה שחרבה קוראים בחמישה עשר, וגם בערים המסופקות נוהג דין כרך וכל הסמוך לו וכל הנראה עמו, ממילא אם יוגדר האתר כעיר מסופקת, יהיה מקום לקרוא בו ובערים הסמוכות לו גם בחמישה עשר (בלא ברכה).

ככל שמתרחבת הבנייה ברמת בית-שמש, ולאחר שתיבנה שכ' רמת בית-שמש ד', הספק יתעצם עוד. על פי התכניות, שוליה של שכ' רמת בית-שמש ד' עשויים להגיע עד כדי עשרות מטרים ספורים מן האתר הארכיאולוגי. במצב כזה, ייתכן ששוליה השכונה ייחשבו כבר כיושבים בתוך האתר, וממילא יש לראות את השכונה כולה כהרחבה של העיר העתיקה. אם כך יהא, הדיון על הקריאה ברמת בית-שמש יעבור מדיון בעיר הסמוכה לעיר שאולי מסופקת, אל דיון בעיר המסופקת עצמה. במהלך הסיוור שערכו אנשי רשות העתיקות, הציג מר שחר פוני את תוכנית המתאר של האתר (ראה מפה), ובה נראה בבירור המרחק הקצר בין תוואי החומה העתיקה לבין הבית הראשון בשכונה העתידה להיבנות. לבירור מדויק יותר, יש לבחון את תוכניות הבניה הסופיות, ואכן אחר התיאור הבהיר מר פוני שכפי הנראה עתה המרחק ביניהם הוא פחות מ-70 מטר!

יצויין, עם זאת, שאין המדובר בשרידי החומה שכבר נחפרו והתגלו, כי אם בתוואי המשוער שלה, שאמנם סבירות הימצאותה שם אכן גבוהה מאוד. ☞